

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת מצורע, תשס"ה
מספר 596מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מי נרפא – הצרוע או הצרעת? (על מידת 'הפוך' אצל ראב"ע ואברבנאל)

וַיִּדְבֹר ה' אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר: זֹאת תִּהְיֶה תּוֹרַת הַמְצָרֵעַ בְּיוֹם טְהָרָתוֹ וְהוֹבֵא אֶל הַכֹּהֵן. וַיֵּצֵא הַכֹּהֵן אֶל מַחוּץ לַמַּחֲנֶה וְרָאָה הַכֹּהֵן וְהֵנָּה נִרְפָּא נִגְעַת הַצָּרְעַת מִן הַצָּרוּעַ (ויק' יד: א-ג).
בפירושו לפסוקים אלה כתב ר' אברהם אבן עזרא (1089-1164) את הדברים הבאים:

אמר ר' יונה הספרדי, המדקדק, כי 'נרפא נגע הצרעת מן הצרוע' - הוא הפוך, והיה ראוי להיותו 'נרפא הצרוע מנגע הצרעת'. ולמה נהפוך דברי א-להים חיים בעבור חוסר דעתנו? והלא שם (יג: לז), כתוב: 'נרפא הנתק, טהור הוא' ועוד: 'כי נרפא הנגע' (יד: מח).

ר' יונה האמור אינו אחר מאשר ר' יונה אבן ג'נאח (990-1055), מגדולי המדקדקים של ימי הביניים, שבספרו 'ספר הרקמה' (בערבית: כתאב אללמע) הוא מנתח באופן שיטתי תופעות סגנוניות רבות המאפיינות את הסגנון המקראי. אחת התופעות, שריב"ג מביא לה למעלה מעשרים דוגמאות, היא תופעת 'הפוך', דהיינו הפוך תפקידן התחבירי של מילות הפסוק.¹ למשל, בפסוק שלנו המילה "נגע" משמשת נושא המשפט, והמילה "צרוע" משמשת מושא עקיף, למרות שהכוונה האמתית של הפסוק היא: הצרוע הוא שנרפא, לא הנגע (דוגמה זהה יש בפסוק "על הרים יעמדו מים" [תה' קד: ו], שכוונתו, לדעת ריב"ג, היא: על מים יעמדו הרים).²

ראב"ע, שהשפעת ריב"ג על פרשנותו ניכרת עד מאוד, אינו מקבל את "גילוייו" של ריב"ג, והסיבה לכך יותר עקרונית מאשר עניינית, כפי שמשמע מדבריו. בעיניו דרך פרשנותו של ריב"ג היא שרירותית מדי, ומושתתת על ההנחה שהטקסט המקראי אינו נהיר דיו וטעון הבהרה, ואילו הוא, הראב"ע, מעדיף לחשוב שאת אי-בהירותם של דברי התורה יש לתלות בחוסר ההבנה של הקורא, ולא בפגם אינהרנטי בצורת הניסוח של הבורא.³

תפיסותיו הפרשניות של אברבנאל (1437-1508), בכל הנוגע לשאלות סגנוניות, דומות לאלה של הראב"ע, ואכן אף הוא מבאר את הפסוק שלנו פשוטו כמשמעו, כלומר הנגע הוא שנרפא, לא הצרוע.

¹ אין לבלבל תופעה זו עם תופעה אחרת הדומה לה מבחינה חיצונית, 'מוקדם ומאוחר' (או: 'מקרא מסורס'), שבה הפרשנות אמנם מציעה לשנות מקומן של מילים בפסוק, אך בלי לשנות את תפקידן התחבירי. על יחסו של ריב"ג לשתי התופעות, ראה: מערבי פרץ, "לדרכו הפרשנית של רבי יונה אבן ג'נאח: 'הפוך' ו'מוקדם ומאוחר'", סיני ק (תשמ"ז), עמ' תרסא-תרפא.

² גם נגד דעה זו יוצא ראב"ע בתוקף, למרות שאינו מזכיר את ריב"ג: "ההופך דברי א-להים חיים, על מים יעמדו הרים, תהפכות בלבו".

³ על יחסו של ראב"ע ל'הפוך' ו'מוקדם ומאוחר', ראה: מערבי פרץ, "מקרא מסורס" בפרשנותו של רבי אברהם אבן עזרא, דברי הקונגרס העולמי, ט (ירושלים תשמ"ו), חטיבה א, עמ' 117-124.

יש סימנים לכך שגם אברבנאל, כמוהו כראב"ע, אין דעתו נוחה מתפיסת ההיפוך של ריב"ג. מכל הדוגמאות שמביא ריב"ג ב'ספר הרקמה', מפרש אברבנאל כמוהו במקרה אחד בלבד (ראה להלן), וזאת למרות שרד"ק (1160-1235), שאברבנאל מרבה לפרש כמוהו בענייני סגנון, הסכים עם ריב"ג במקרים רבים. כמו־כן יש מקרים שבהם נראה כי אברבנאל נדחק מבחינה פרשנית על מנת לעקוף את המסקנה (המתבקשת למדי) כי הכתוב נוקט את תופעת 'הפוך'. למשל, בפירושו לפסוק "כד הקמח לא תכלה, וצפחת השמן לא תחסר" (מל"א יז:יד) הוא כותב:

היה ראוי שיאמר 'קמח הכד לא תכלה', כי הקמח היינו צריכים שלא תכלה, לא הכד. אבל, לפי שבהעדר הקמח תמנע הכד מהיות כד הקמח, אמר 'כד הקמח לא תכלה', כי תמיד יהיה כד הקמח לפי שתמצאו שם קמח. וכן צפחת השמן.

דומה כי הפלפול הפילוסופי הזה עיקר מטרתו לעקוף את המסקנה שכוונת הפסוק היא שקמח הכד לא יכלה וששמן הצפחת לא יחסר (הפיכת הנסמך לסומך וההפך).⁴

אבל, כאמור, ישנו מקרה אחד שבו אברבנאל מסכים לדעתו של ריב"ג בפסוק: "וקראו אָכָר אל אבל, ומספד אל יודעי נְהי" (עמוס ה:טז) = וקראו אכר אל אבל, וידעי נהי אל מספד. נראה אפוא שאין אברבנאל שולל את קיומה של תופעת 'הפוך' מבחינה עקרונית, כמו שעשה הראב"ע.

אחד המאפיינים הבולטים בפרשנותו של אברבנאל הוא העובדה שעקרונותיו הפרשניים גמישים למדי וכפופים לעמדותיו התאולוגיות. כלומר, כאשר מגמות תאולוגיות-אמוניות "מאלצות" אותו לכך, קורה שהוא זונח את העקרונות הפרשניים שלו עצמו, אם אלה שהוא ניסח אותם במפורש, ואם אלה העולים מהדרך שהוא נוקט ברבים מפירושו.⁵ ניתן אפוא לשער כי הסיבה שאברבנאל לא שולל את קיומה של תופעת 'הפוך' מכול וכול, היא משום שבמקרים מסוימים סיעה בידו דרך פרשנות זו להתגבר על בעיות פילוסופיות שהוא נתקל בהן בכתבי הקודש. למשל, בפירושו למילים "ואשר במים מתחת לארץ" (שם' כ:ד) הוא כותב:

אין הכוונה שהמים הם מתחת הארץ, כי הם עליה בסדר הנחת היסודות. אבל אמר, שגם לא יעשו פסל ותמונה מהדברים אשר הם על הארץ ואשר הם במים, כאלו תאמר: הדגים שיתילדו בארץ אשר היא מתחת למים ורקע להם.

על פי הפיזיקה של אריסטו, שהייתה מקובלת על אברבנאל, אין אפשרות שהיסוד הקל יותר, יסוד המים, יימצא מתחת ליסוד הכבד יותר, יסוד העפר (היסוד הדומיננטי ביבשה), ולכן הוא הופך את מילות הפסוק: "המים אשר מתחת לארץ", ומפרש: הארץ אשר מתחת למים, דהיינו קרקעית הים. את ההיפוך הזה לא מצאנו לא אצל ריב"ג ולא אצל פרשן אחר, וייתכן שמדובר בתרומתו המקורית של אברבנאל לנושא. כאמור, למרות שאברבנאל נרתע בדרך כלל מליישם את עקרון ההיפוך, הוא אינו מהסס לעשות זאת כאשר יש בכך ליישב את הכתוב עם השקפותיו התאולוגיות והפילוסופיות.

יאיר האס

תלמיד מחקר במחלקה לתנ"ך

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁴ עצם העלאת הבעיה, "היה ראוי שיאמר 'קמח הכד לא תכלה'", יש בה משום שלילת האפשרות שכך יש להבין את הפסוק, דהיינו על דרך ההיפוך.

⁵ לנושא זה הוקדשה עבודת הגמר שלי.